

O KOMUNIKACIJI

Dr. **n**aila HEBIB-**v**alJEVAC

Komunikacija ili sporazumijevanje vrši se danas na mnoštvo različitih načina. Nakon naglog uspona štamparske tehnike i elektronskih medija, čije su metode u naše vrijeme dovedene do savršenstva, a sredstva komuniciranja do skoro nezamislivih pomoga, komuniciranje se u svim poznatim pravcima višestruko multipliciralo. Iako je internet omogućio da putem svoje, svuda po svijetu raširene kompjuterske mreže, u svakom trenutku i skoro istovremeno poveže komunikatore na bilo kom kraju svijeta, najuspješnije i najmasovnije sredstvo našeg međusobnog komuniciranja, ali i sporazumijevanja, ipak je ostao živi ljudski jezik. Taj čudesni apstraktni sistem svakom zdravom čovjeku razumljivih znakova koji se u govoru ostvaruje prirodni je znakovni sistem i samo čovjeku razumljiv i dostupan. Istina, savremeno komuniciranje putem različitih medijskih sredstava tehnički je i tehnološki savršenije, ali ono, i pored brojnih tehničkih prednosti, nije potisnulo, niti je moglo u cijelosti zamijeniti nesavršene forme komuniciranja kojima se čovjek od davnina koristio. Jedinstvenu i mnogoznačnu poruku govora i pokreta zajedno teško da možemo i uporediti, a kamoli zamijeniti bilo kakvim tehničkim komunikatorom.

Premda se od pamtivijeka bavi ovim savršenim komunikacijskim kanalom, nauka ni do danas nija dala decidan odgovor na pitanje o porijeklu jezika i njegovoj iskonskoj prirodi. Mišljenja se u tom smislu uveliko razilaze. Ta činjenica, međutim, nije nimalo umanjila niti općeljudski značaj jezika, a niti je postala nesavladiva prepreka da se jezikom i govorom, kao najstarijim oblicima komuniciranja među

ljudima, i dalje uspješno služimo nego i znanstveno bavimo. Ne samo da nije splasnulo interes da se odgonetne ta praiskonska jezička enigma¹ nego je ta vječita tajna, baš zato što je tajanstvena i ljudskim znanim čulima (vid, sluh, miris, okus, dodir) nedokučiva, postala još zanimljivija i još izazovnija.

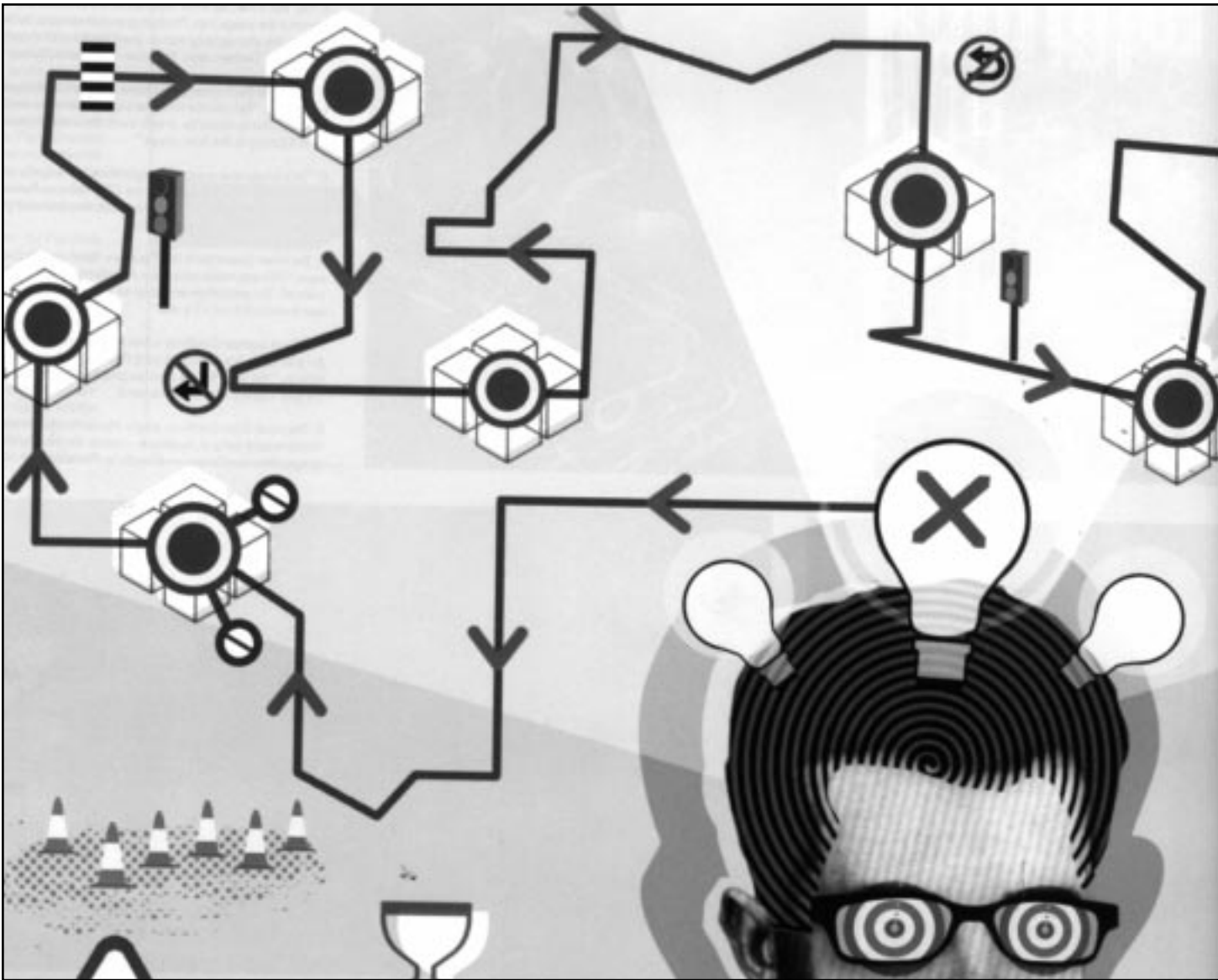
Više je razloga za takav interes.

Prije svega, nije sporno da je komunikacija, poput svih drugih biološki relevantnih faktora, evidentna i među životinjama. Biolozi, naročito u posljednje vrijeme - XIX i XX stoljeće, intenzivno nastoje ući u komunikacijski kod "nemuštog" jezika, da ga naučno objasne i kompetentno utvrde: kakav je to "govor", kakva mu je priroda, struktura i funkcija. Između ostalog, cilj im je i da eksperimentom otkriju dokaze o onome što se samo na osnovu vanjskih manifestacija naslućuje, a to je činjenica - da komuniciranje među drugim živim bićima (i biljkama!) nije isto što i - ljudski govor (prirodni jezik). Svi ti oblici komuniciranja drugih živih bića, prije svega među životinjama, vrlo su jednostavni, stereotipni i instinktima vođeni i ograničeni.

"Životinje ne posjeduju moć koju čovjek ima: moć govora."²

Bez obzira na to što meritornog i općeprihvatljivog odgovora još uvijek nemamo, uglavnom među znanstvenicima, nije sporno da su jezik i govor u obliku i funkciji nama poznatim, svojstveni samo čovjeku.

U evolutivnom smislu - početak komunikacije očigledno ne treba i ne može se vezivati za početak i razvoj civilizacije uopće, makar je i komunikacija svojevrsni civilizacijski čin, jer je čovjek i prije civilizacijske faze svoje evolucije -

govorio. Iako je u naše doba, doba razvijene nauke i tehnike, pomalo smjelo reći bez naučno valjanih dokaza³, a njih je teško naći, da je čovjek oduvijek govorio, imajući u vidu teologiju, i kao vjeru, i kao nauku, teološka objašnjenja ovog očigledno jedinstvenog fenomena, danas se sve više razmatraju⁴ i služe kao polazišta u novom višenju života uopće, pa i čovjeka kao najsavršenijeg “primjerka” tog života na Zemlji.

Komunikacija može biti uspješna, manje uspješna ili se ljudi, iako govore istim jezikom, ne mogu uopće sporazumjeti. Za uspješnu komunikaciju nije važna samo ideja ili sadržaj o kojima se govori, koji se prenose, i isti jezik, odnosno komunikacijski kod kojim se služi, već i forma oblikovanja poruke, način i putevi njenog prijenosa do onoga komunikatora kome je poruka upućena. Zahvaljujući upravo tome - formi oblikovanja i načinu prenošenja ideje (poruke) i njezinog sadržaja, komunikacija, koja

je u biti lingvistička pojava i lingvistički fenomen, izlazi iz uskog okrilja lingvistike i postaje predmet izučavanja i drugih, s njom i teorijski i praktično bliskih znanosti. Nema govorenja, nema komuniciranja ni sporazumijevanja samog za se. Sve je povezano jedno s drugim, sve je u funkciji općeg na besprijekornom sistemu zasnovanog savršenstva. I zato je jezik, kao najdostupniji, a istovremeno kao najtajanstveniji medij toliko izazovan i atraktivan medij promatranja skoro svim naukama. Za jezik i govor počeli su se zanimati pored lingvista i psiholozi, filozofi, pedagozi, sociolozi i brojni drugi znanstvenici. Svi ovi drugi su istraživanju komunikacije i izučavanju njenih naučno “uhvatljivih” fenomena, pristupali s pozicija svojih nauka, a u njima je jezik samo sredstvo za izražavanje. Ni jedna jedina znanost, ma koliko se precizno mogla iskazivati raznoraznim simbolima, formulama, skicama ili modelima,

zapravo, ne može biti cjelovito razmatrana niti predstavljena bez njenog temeljnog komunikatora - jezika. "Zahvaljujući jeziku komunikacija postaje šira, dublja i djelotvornija. Ljudi su mogli u početku, mada sa ograničenim leksičkim fondom, saopćavati svoja mišljenja, slaganja ili neslaganja sa gledištima i drugih, izražavati svoja emotivna raspoloženja. Govor je i danas održao tu svoju funkciju, mada se je, u toku svog dugog razvoja, mijenjao i obogaćivao."⁵

Komunikacija stoga, sasvim razumljivo, nema istu ulogu ni isti tretman u različitim oblastima, ali se skoro podjednako izučava i u društvenim i u biotehničkim naukama. Čak joj se i u okvirima iste nauke ne pristupa s podjednakim uvažavanjem i s istim ciljem.

Među samim filozofima, naprimjer, kojima je jezik bio i ostao nezaobilazan medij posmatranja, jeziku se ne pristupa na isti način. Prema jednim čovjek se samo u svojoj prahistoriji mogao interesovati za jezik radi jezika samog i tako ga dovesti do njegovog današnjeg savršenstva. Takvima je jezik nešto što u biti nije filozofska materija i ne spada u njihove, filozofske prioritete. Drugi među njima, međutim, smatraju da se jezik, ukoliko hoćemo da otkrijemo njegov filozofski smisao, treba posmatrati "iznutra", te je onda i njima, filozofima, jezik sam po sebi predmet njihovog, filozofskog, istraživanja. "Filozofija je, kao disciplina koja po svojoj prirodi predstavlja refleksiju o stvarima, od svojih početaka bila upućena na takvu vrstu proučavanja. Naime, ako filozofski pristupiti nekom problemu znači pre svega razjasniti pojmove sadržane u njegovoj formulaciji, onda je filozof upućen na to da vrši analizu značenja reči, to jest da vrši analizu koja bi se mogla nazvati lingvističkom."⁶

I pedagogija kao znanost ima svoj interes da se bavi jezikom, jer je jezik i kao sredstvo komunikacije, i kao metod odgajanja, na čemu je i utemeljena pedagogija, neodvojiv od pedagoške prakse i pedagoške nauke. Komunikacija je, općenito uzeto, razmjena poruka između dvije ili više osoba koja se u pedagogiji izučava s obzirom na njenu odgojnu ulogu.⁷ Uspješnom komunikacijom između odgajatelja i odgajnika u odgojnom procesu, obično neodvojivom od obrazovnog, postižu se vanredni rezultati. "Komunikacija između davaoca i primaoca poruke uspješna je ako su obojica (ili oboje) jednako interpretirala njeno značenje, tj. ako su je jednako razumjela. Međutim, iako je uspješnost

najvažniji aspekt komunikacije, upravo je ona najveći problem i poteškoća, jer između davalaca i primalaca porukâ veoma često dolazi do nerazumijevanja i do nesporazuma."⁸

Činjenica da se nerijetko ne razumiju ni govornici istog jezika, a uzroci i posljedice nesporazuma su mnogostruki i ogledaju se u ponašanju ljudi, bila je naučni izazov i psiholozima, pa je komuniciranje ušlo u domen proučavanja i psihološke nauke. Nisu, međutim, uzroci komunikacijskog nesporazuma samo u psihologiji ličnosti, makar je taj faktor u procesu sporazumijevanja veoma bitan za njegov ishod, nego je uspješnost komuniciranja uvjetovana i prisustvom, odnosno odsustvom, brojnih faktora koji utječu na formiranje misli, njeno leksičko-semantičko uobličavanje i zvukovnu materijalizaciju.

Uz nesumnjivo lingvističke elemente kojima se postiže prijenos osnovne misli, ideje, poruke, pitanja i sl. (forma), za što se upotrebljava ukupni leksički sistem nekog jezika oblikovan njegovom gramatičkom, ortografskom i ortoepskom normom, tu su još i brojni tzv. ekstralingvistički faktori koji uveliko djeluju na ukupno komuniciranje govornika istog jezika,⁹ kao i mnoštvo paralingvističkih elemenata - među koje spadaju i pokret, pogled, izraz lica, mimika, gest, smijeh, plač i dr. (način prenošenja ideje, misli i sl.).

Na osnovu egzaktnog istraživanja komunikacijskog procesa, poznato je da se na specifičan način komunikacijom, dakle i jezikom i govorom, bave i: eksolingvistika, mikrolingvistika, fonetika, psihoakustika i sl. naučne discipline, putem metoda tzv. ukodiranja i dekodiranja, zatim: psiholingvistika, razne društvene nauke i napokon komunikologija, odnosno sada izdvojena i samostalna nauka o komunikacijama.¹⁰

O snažnom utjecaju na jezik kao najmasovnije sredstvo za sporazumijevanje mnogobrojnih i raznolikih društvenih faktora, previranja i promjena na svim nivoima, počevši od raznolike vjerske, obrazovne i porodične tradicije, nacionalne kulture i multietničkog društvenog okruženja do raznovrsnih teritorijalnih, socijalnih i profesionalnih raslojavanja unutar jednog naroda, skoro da i ne treba govoriti. Time se intenzivno bave antropološka lingvistika ili etnolingvistika.¹¹

Riječi su simboli našeg iskustva. Zahvaljujući njima - imamo historiju. Ako je pamtimo, poučeni i dobrim i lošim iskustvima prethodnih

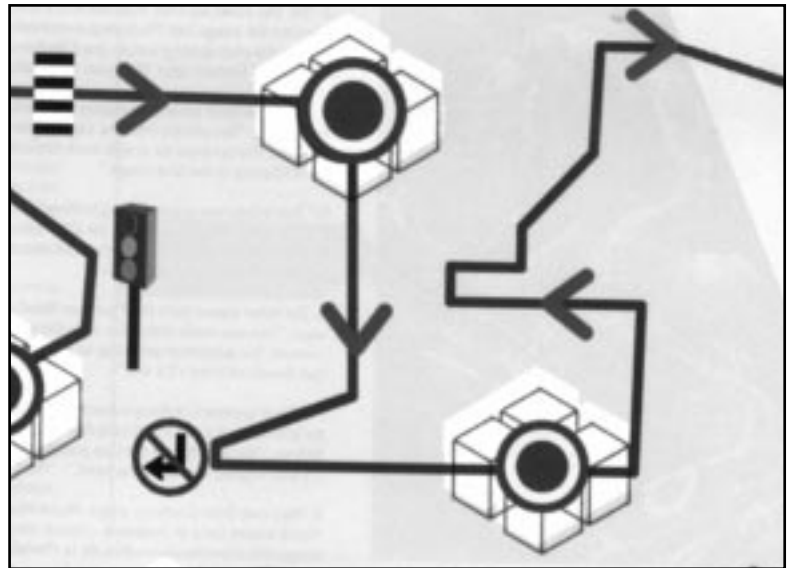
generacija, u riječima i riječima zabilježenim, idemo naprijed. Zaboravimo li riječi i sva iskustva u njima skupljena, zaboravili smo i svoju prošlost. A koji je narod zaboravi, poznato je - mora je ponoviti.

Svi jezici manje-više neprestano podliježu ponekad postepenim, ponekad naglim jezičkim promjenama. Prirodne promjene, ponikle u jeziku samom, nisu česte ni brze, ali one druge, koje čovjek sam kreira, jer zatečeno jezičko stanje ne odgovara njegovim novim potrebama, društvene su i vanjezičke provenijencije. Njihov uzrok treba potražiti u novom i drugačijem razvoju mišljenja i znanja, tehnologije i društvenih odnosa, političke i ekonomske strukture i tome slično. Neke riječi ostaju, ali mijenjaju značenja, potiskuju stara i dobijaju nova; terminološka leksika postaje općeupotrebna, neke riječi u nepovrat odlaze, a druge, nove se rađaju. U jeziku u bilo kojoj fazi njegova razvoja nije teško uočiti ne samo generacijske nego i brojne druge razlike. Naspram književnog jezika stoje, naprimjer, narodni ili kolokvijalni govori. Razlike su u jeziku vidljive i na profesionalnom, staleškom, prostornom, sociokulturnom i raznim drugim mogućim nivoima. Sva zbivanja u društvu u jeziku se riječima oslikavaju i traju zajedno s njima koliko i kolektivno pamćenje o tim zbivanjima.

Jezik - to je čovjek. Katkada je dovoljno slušati i gledati, pa uz pomoć tako dobijenih "informacija", uočenih verbalnih i neverbalnih elemenata komunikacije (u ove druge spadaju npr. i zapažanja o odjeći, manirima, o njegovim pokretima, gestikulaciji i sl.), upoznati čovjeka: odakle je, kakvo mu je obrazovanje, profesija, ambicija i tome slično, jer: "Govoriti znači, htjeli mi to ili ne, razgoliti se."¹² Osim toga govoriti ne znači i neposredno, "golim" govorenjem prenositi poruku. Transmisija značenja izgovorenih riječi nije jednostavan i samo govorni akt. "Na značenje poruke ne utječe samo njena sadržina, već i vrlo promjenljivi faktori kulture."¹³

Društveno uvjetovanja utjecajima na jezik i prepoznatljivim refleksijama koje oni u jeziku ostavljaju bavi se - jedna osobeno markirana grana nauke o jeziku - sociolingvistika.

Komuniciranje je, prema tome, kako se da zaključiti na osnovu svega dosad iznesenog, iako u osnovi lingvistički, isto tako i toliko, i psihološki, filozofski ili pedagoški, zapravo općedruštveni ili sociološki fenomen. Nema ljudske zajednice koja ne komunicira, pa na ma kakvom

nivou razvijenosti ona i njen jezik bili. "Komunikacija govorom je tipična za ljude koji su živjeli u plemenskoj zajednici. Ponašanje ljudi koji žive u plemenskom savezu odgovara dominantnom obliku komunikacije. Prioritetni medij - govorni jezik - omogućava prijenos osjećanja, spontaniju komunikaciju i ne dovodi do razlika u znanjima."¹⁴

Kako je jezik apstraktna pojava - sistem samo čovjeku dostupnih i upotrebljivih znakova za sporazumijevanje, razmišljanje o znakovima se dugo poistovjećivalo sa razmišljanjem o jeziku. Ideja o riječima kao znacima bila je poznata još u antici: kako u Kini, tako i u Indiji, Grčkoj i u Rimu. I srednjovjekovni modisti formulišu ideje o jeziku koje imaju semiotički značaj, ali tek sa Lokom semiotika se počinje odvajati od opće teorije, odnosno od filozofije jezika i postaje samostalnjija i samostalna nauka.¹⁵

Danas je semiotika posebna, ali se u njenim temeljima nalazi jezik, pa su prva egzaktna istraživanja jezika kao sredstva za prenošenje komunikacije, izvršena u egzaktnim - semiotičkim disciplinama - u matematici, elektronici, a po ugledu na njih pojavila se tzv. algebarska lingvistika. Ova lingvistička disciplina tragala je za načinima i metodama da se govorni jezik preoblikuje u jezik stroja. Kodiranjem i transmisijom govornih simbola u matematičke znakove trebalo je na isti nivo dovesti čovjeka i stroj, ali se u ovoj namjeri ipak nije uspjelo. Čovjek je nemoćan pred veličinom Savršenstva u kome živi.

Čovjek je čovjek.

Stroj je stroj.

Ta pozitivna naučna težnja prema tehničkoj egzaktnosti u lingvistici može smetati daljem razvoju teorije i prakse komunikacije pojednostavlivanjem i mehaničkim tumačenjem pojave. Složeni fenomen komunikacije ne može se svesti samo na jednostavan medijski proces transmisije poruke. U njegovom tumačenju ne smije se zaboraviti onaj činilac bez koga ni medijske, ali niti bilo kakve druge komunikacije, ne može biti. Taj faktor - to je čovjek. "Komunikacija nije samo transmisija poruke", objašnjava psiholog Ismet Dizdarević, "ona je sistem na koji utječu ne samo osobine ličnosti pošiljaoca i primaoca poruke već i ono što stoji izvan njih. Norme i sistem vrijednosti, koji imaju dominantnu ulogu u jednoj kulturi, oblikuju, i neposredno i posredno, i sadržaj, i formu i proces prijenosa informacije."¹⁶

Kad je komunikacija i njeno razumijevanje u pitanju, treba naglasiti da bitno značenje primljene poruke nije sadržano samo u njenom sadržaju, u riječima kojima je ona iznesena, već i u ljudima koji je primaju. To će zorno potvrditi i sljedeći primjer.

Jedno od devet pravila kako se "obraniti" "od bošnjačkih jezičkih pretenzija prema hrvatskom stanovništvu, osobito u školstvu, ali ne samo u školstvu", koje je nedavno objavio hrvatski lingvist, akademik dr. Dalibor Brozović¹⁷, glasi:

"Treba naše bošnjačke zemljake i susjede s vremena na vrijeme diskretno podsjećati da Republika Hrvatska ne može biti zadovoljna ako su Hrvati u BiH nezadovoljni. Jer za budućnost naši bošnjački prijatelji moraju biti svjesni da Republika Hrvatska može kako-tako i bez Bosne i Hercegovine, a Bosna i Hercegovina ne može nikako bez Republike Hrvatske. "To je", ako smo slučajno zaboravili višegodišnju opsadu Sarajeva i srednjovjekovni pokušaj fizičkog uništenja zatočenih Sarajlija, podsjeća nas profesor Brozović, "jednostavno zemljopisna stvarnost."¹⁸ A Bošnjaci su, ima profesor Brozović pravo - zaboravu skloni, pa je dobro što im je i ovako pripriječeno, da im se historija ne ponovi.

Prema tome, **komunikacija** je izuzetno složen proces i složena društvena pojava i bez posljedica po njeno značenje i funkciju koju ima u ljudskom rodu ne može se svesti samo na ovaj ili onaj njen pojavni segment. I upravo zato, da joj se ne bi pripisivalo da je grana koje nauke, komunikacija se najpotpunije izučava u okviru tzv. **teorije informacije**. A ona je nedvosmisleno

utvrdila da u procesu informisanja učestvuju ne samo količina informacija, bez kojih je komuniciranje nepotpuno, pa bi moglo biti i netačno, nego je veoma bitna i njihova forma, i njihov sljed. Iako je važna u **kibernetici** (nauci koja utvrđuje opće principe upravljanja, kontrole i komunikacije procesa i sistema u svim oblastima nauke), nezaobilazna je i u **lingvistici općenito**, odnosno, na specifičan način - u svakom njenom segmentu i svakoj njenoj grani posebno (psiholingvistici, sociolingvistici, etnolingvistici itd.).**m**

¹Nije samo porijeklo jezika ostalo naučno neobjašnjeno i "utemeljeno" na mnoštvu nedokazanih hipoteza, nego i "Znanje o prirodi koje priznaje moderna svijest nazivamo prirodnom naukom. Razumijevanje jedinstva prirode moralo bi poprimiti naučnu formu shvaćenog jedinstva prirodne nauke. Nauka u novovjekovnom smislu je kolektivan učinak jedne društvene grupe. Spoznaja jedinstva prirode, ako je ona uopće naučno moguća, može biti rezultat samo kolektivnog učinka." - C.F. von Weizsacker, *Jedinstvo prirode*, Logos, Sarajevo, 1988., str. 228.

² I.Dizdarević, *Psihologija masovnih komunikacija*, Sarajevo, 1999., str. 51.

³Up. nap. 2.

⁴Up. o tome: Naila Hebib-Valjevac, *Čovjek, jezik, vjera*, "Bosanski jezik", Tuzla, 1999.

⁵I. Dizdarević, Op. cit., str. 51.

⁶Osvald Dikro i Cvetan Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauka o jeziku 1*, Prosveta, Beograd, 1987., Filozofija jezika, str. 163.

⁷Brojne definicije komunikacije iz uglova različitih nauka i njihovih disciplina dao je prof. I. Dizdarević, Op. cit., str. 2-13.

⁸*Pedagoška enciklopedija 1*, Sarajevo - Novi Sad, 1989., str. 4o4.

⁹Up. o tome: Naila Hebib-Valjevac, *Ekstralingvistički faktori u jeziku*, Simpozij o bosanskom jeziku (Zbornik radova), Sarajevo, Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, Knjiga 10, 1999., str. 65-74.

¹⁰Osgood, Sebeok, 1965., prema knjizi I. Dizdarevića, Op. cit., str. 47, a na osnovu izvora: Vid Pečjak, *Psihologija spoznavanja*, Svjetlost, Sarajevo, 1981., str. 432.

¹¹O. Dikro i C. Todorov, Op. cit., str. 112-115.

¹²Lionel Bellenger, *Umijeće komuniciranja*, "Svjetlost", Sarajevo, 1992., str. 19.

¹³I. Dizdarević, Op. cit., str. 95.

¹⁴Ibidem, str. 57-58.

¹⁵O. Dikro i C. Todorov, Op. cit., str. 149.

¹⁶Op. cit., str. 1-2.

¹⁷Profesor Brozović je poznat Bošnjacima po njegovoj gromoglasnoj i odlučnoj izjavi početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je rekao da će se Hrvatska braniti na Drini!

¹⁸Dalibor Brozović, *Odnos hrvatskoga i bosanskoga, odnosno bošnjačkoga jezika*, *Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 1, Hrvatsko filološko društvo, god. 47., br. 1-40., Zagreb, listopad 1999., str. 16.